

MÖ 3. BİNYIL MEZOPOTAMYA YAZILI KAYNAKLARINDA ELAM:
AWAN HANEDANLIĞI
*ELAM IN THIRD-MILLENNIUM BC MESOPOTAMIAN WRITTEN
SOURCES: AWAN DYNASTY*

Kamal BAYRAMOV

Doktorant, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı
PhD. Candidate, Selçuk University, Institute of Social Sciences, Department of History
bayramovkamal33@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-2358-2528

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
4/2, Eylül – September 2022 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi - Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **28.07.2022**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **08.09.2022**
Sayfa-Pages : **579 – 605.**
doi : <https://doi.org/10.33469/oannes.1150431>

This article was checked by Viper or **plagium™**

Atıf – Citation: BAYRAMOV, K., “MÖ 3. Binyıl Mezopotamya Yazılı Kaynaklarında Elam: Awan Hanedanlığı”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/2, Eylül 2022, ss. 579 – 605.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi

International Journal of Ancient History

4/2, Eylül – September 2022

579 – 605

Araştırma Makalesi / Research Article

MÖ 3. BİNYIL MEZOPOTAMYA YAZILI KAYNAKLARINDA ELAM: AWAN HANEDANLIĞI

ELAM IN THIRD-MILLENNIUM BC MESOPOTAMIAN WRITTEN SOURCES: AWAN DYNASTY

Kamal BAYRAMOV

Öz

Bu çalışmada MÖ 3. binyılda Mezopotamya – Elam arasındaki siyasi ilişkiler incelenmiştir. Söz konusu dönemde, Elam’da siyasi anlamda sırasıyla *Awan* ve *Şimaški* adında iki hanedanlık öne çıkmaktadır. Ancak çalışmamızda III. Ur Hanedanlığı dönemiyle çağdaş olan Şimaški Hanedanlığı kapsam dışı tutulmuş, Elam’ın ilk kez tarih sahnesine çıktığı MÖ 27. yüzyıldan MÖ 2100’lü yıllara kadarki süreç ele alınmıştır. Bu dönemde yerli kaynakların yok denecek kadar az olması nedeniyle Elam tarihi birkaç örneğin dışında Mezopotamya yazılı kaynaklarının ışığında öğrenilmektedir. Bu bağlamda çalışmada Erken Hanedanlar ve Akad döneminin kaynakları incelenmiş, gerek görüldüğü yerlerde arkeolojik verilere de başvurularak yazılı kaynaklarla karşılaştırılmıştır. Bununla birlikte oldukça az sayıda olan yerli kaynaklara da değinilmiştir. Kendinden sonra yazıtlar bırakmış tek Elam kralı olan Puzur-Inšuşinak’ın yazıtları çalışmaya dahil edilerek incelenmiştir.

MÖ 3. binyılın başlarından Pers dönemine kadar İran’ın güneybatısında

Abstract

In this study, the political relationship between Mesopotamia and Elam in third millennium BC has been dwelled on and Elam’s political history has been aimed to be enlightened. In the subject period, the two dynasties, named respectively *Awan* and *Şimaški*, have become prominent politically in Elam. However, here, almost contemporary with the Third Dynasty of Ur, *Şimaški* Dynasty has been out of scope, the process when Elam’s first appearance on history, from 27th century BC to 2100 BC has been discussed. In this period, due to the lack of domestic resources scarcely any, Elamite history, except for a few examples, has been learned in the light of the written sources coming from Mesopotamia. In this context, the sources of the Early Dynasties and Akkadian periods were examined, and they have been compared with the written documents, when necessary by using the archaeological findings. Nevertheless, local sources that are very few also were mentioned. The only king of Elam who left epigraphs after himself, Puzur-Inšuşinak’s epigraphs were

var olan Elam, tarihin erken dönemlerinden itibaren yakın komşusu Mezopotamya uygarlıklarıyla kültürel, ekonomik ve siyasi ilişkilerde bulunmuştur. Arkeolojik bulgulardan kültürel ve ekonomik ilişkilerin tarih öncesi dönemlerden beri var olduğu bilinse de siyasi ilişkilere dair ilk kanıtlar Erken Hanedanlar Dönemi'ne, (MÖ 27. Yüzyıl) tarihlenmektedir. Erken Hanedanlar Dönemi'nde Elam'ın Kiş, Ur ve Lagaş kent devletleriyle siyasi temasları olmuştur.

Akad döneminde Elam topraklarının bir kısmı bu devletin kontrolü altına girmiştir. Sargon'dan başlayarak Şar-Kali-Şarri dönemine kadar tahta çıkan Akad kralları Elam üzerine birçok kez seferler düzenlemiştir. Akad'ın yıkılmasıyla ise Awan Hanedanlığı'nın son kralı olan Puzur-Inšuşinak Elam'da siyasi birliği sağlamıştır. Ancak bu durum uzun sürmemiş III. Ur Hanedanlığı'nı kuran Ur-Nammu Puzur-Inšuşinak'ı yenilgiye uğratmıştır.

analyzed by including in this study.

Elam, which existed in the southwest of Iran from the beginning of the third millennium BC until the Persian period, has had cultural, economic and political relations with the civilizations in its close neighbor Mesopotamia since the early periods of history. Even though it is known that cultural and economic relations are to be known since prehistoric periods, the first information about political relations dates to the Early Dynastic Period, 27th century BC. In the Early Dynastic period, Elam had political contacts with Kiş, Ur, and Lagaş city-states.

During the Akkadian period, some parts of Elam lands were under the control of this state. Akkadian Kings, starting from Sargon the Great until the Şar-Kali-Şarri period, organized many expeditions on Elam. As a result of the collapse of Akkad, the last king of the Awan Dynasty, Puzur-Inšuşinak, managed to achieve political unity. But, this case did not last long, Ur-Nammu, who established the Third Dynasty of Ur, vanquished Puzur-Inšuşinak.

Anahtar Kelimeler: Elam Tarihi, Mezopotamya, Susa, Awan Hanedanlığı, Puzur-Inšuşinak.

Keywords: History of Elam, Mesopotamia, Susa, Dynasty of Awan, Puzur-Inšuşinak.

Extended Abstract

Elam, which rose southwest of Iran around 3200 / 3100 BC, had a significant place among the Ancient Near East civilizations. Elam lands covered a large part of the western and southwestern part of Iran, especially the modern Khuzestan and Fars provinces. In the said region, Susa in Khuzestan province and Anşan (Tal-e Malyan) in Fars province have been prominent central cities since prehistoric times. While the region where Anşan is located has mountainous geography, on the other hand, Susa is in a plain area called *Susiana*. The primary rivers in the Susiana region such as The Karun, Karkheh, and Dez have provided to form a suitable environment for agriculture. Although the rivers are used for irrigation, they also played a role in providing transportation. Among these rivers, it has been known that especially The Karun had been used for transportation to the Persian Gulf from the third millennium BC. Being a neighbor to Mesopotamia from the west, Elam had cultural, economic, and political relations with the civilizations

in the region since the early periods of history. From the archeological data, the existence of the economic and cultural relations between the two regions has been known since the prehistoric period. The first information about the political relation between Elam and Mesopotamia is dated to the Early Dynastic Period. What we know of the political relation between Elam and Mesopotamia at the beginning of the Early Dynastic Period consists of brief narrations in the Sumerian King List. According to the Sumerian King List, Enmebaragesi, the king of Kiš, who ruled in the 27th century BC, pillaged Elam by organizing an expedition. This information is the first record that the name of Elam had been mentioned in the written sources. Apart from that, the Sumerian King List recorded that Ur was destroyed by Awan. In the Sumerian King List, three Awan kings were given 365 reign years in total. However, none of those kings' names have survived until today. Awan was destroyed by Kiš after 365 years of rulership. Although the information in the Sumerian King List shed light upon the political relations between Elam and Mesopotamia in the early periods, it must be highlighted that this information is not historically reliable.

Apart from the Sumerian King List, we learn about the relation between Elam and Mesopotamia in the Early Dynastic Period from the Kiš and Lagaš sources. The epigraphs of the king of Lagaš Eanattum are the most detailed ones among these sources. Eanattum has been the first king who organized wide scaled expeditions over Elam. As we have learned from his epigraphs, the king of Lagaš captured and destroyed cities such as *Susa*, *Arawa*, and *Mišime* in southwest of Iran. Written sources dated back to the last kings of Lagaš, respectively, Lugalanda and Urukagina, mention the existence of intensive commercial relations between Elam and Lagaš.

Mesopotamian lands fell into the hands of Semites towards the middle of the 24th century BC. The establishment of a powerful state like Akkad is also the beginning of a new era for the Elam. Because, we have knowledge of the kings of Elam, their neighbors, and governors for the first time from the Akkadian sources. Elam had been exposed to massive attacks since the founder of the Akkadian state Sargon the Great. For the first time, the two names of kings of Elam mentioned in the known epigraphs of Sargon's copies dated to later periods. These kings are *Luhhiššan* and *Hišep-ratep*, the eighth and ninth kings of the Awan Dynasty according to the Susa King List. By means of Sargon's campaigns, Elam came under the political domination of Akkad. This situation continued during the reign of Sargon's successors Rimuš, Maništisu and Naram-Sin. During the reign of Maništisu, the Akkadians organized expeditions on Anšan, the highlands of Elam, for the first time. The most significant archaeological finding that reflects the Akkadian reign over Elam during this period is a sculpture that is in Susa and seems dedicated to the goddess *Narunte* by Maništisu from the inscription on it. In addition, we also learn from the inscription on the sculpture that there was a governor named *Ešpum* who served under Maništisu in Susa.

During the Šar-Kali-Šarri period, when the Akkadian state entered a downfall period, the Elam region went out from the political domination of Akkad. With the fall of Akkad and the invasion of Mesopotamia by the Gutians, an unstable environment emerged. By taking advantage of the

situation Puzur-Inšušinak, the twelfth and last king of Awan, succeeded in obtaining political unity in Elam by capturing Susa and Anšan. Moreover, Puzur-Inšušinak, even for a short period, took the control of the Diyala region in Mesopotamia by entering there. Towards the end of third millennium BC, Ur-Nammu, who founded the Third Dynasty of Ur, ceased the rise period of Puzur-Inšušinak, as a result, some parts of the Elam lands came under the rule of a Mesopotamian political power again. The dominance of the Third Dynasty of Ur in Elam was limited to the Khuzestan region.

Giriş

Eski Yakındoğu tarihinde hem siyasi hem de kültürel olarak önemli bir yere sahip olan Elam, bugünkü İran'ın güneybatı bölgesinde ortaya çıkmıştır. Elam'ın sınırları kuzeyde günümüz Luristan'dan başlayarak, doğuda Kirman'a kadar, güneyde ise Fars ve Buşehr eyaletlerini içine alacak şekilde bölgeyi kapsamıştır¹ (Figür. 1). Sözü edilen bölgede, Huzistan eyaletinde yer alan Susa ve Fars eyaletinde bulunan Anšan (Tal-e Malyan) Elam'ın çekirdek bölgesini oluşturur. Anšan'ın bulunduğu bölge dağlık bir coğrafyaya sahip iken, buna karşın Susa *Susiana* olarak adlandırılan ovalık bir alanda yer almaktadır. Susiana bölgesinde bulunan Karun, Karkheh ve Dez gibi başlıca nehirler, tarım açısından elverişli bir ortamın oluşmasını sağlamıştır². Nehirler sulamada kullanılmakla birlikte, ulaşımın sağlanmasında da rol oynamıştır. Bu nehirler arasında özellikle Karun'un, MÖ 3. binyıldan itibaren Basra Körfezi'ne ulaşımın sağlanmasında kullanıldığı bilinmektedir³.

Figür 1: MÖ 2700-2100 arasında bölgenin tarihi coğrafyası⁴.

¹ Potts, 2016: 14-15; Carter, 1984: 104.

² Nasrabadi, 2004: 295; Abdi, 2017: 8.

³ Bk. Steinkeller, 2018: 181-182, 185, 194.

⁴ https://cdli.ox.ac.uk/wiki/doku.php?id=proto-elamite_what_is adresinden alınıp yeniden düzenlenmiştir (02.24.2022).

Batıdan Mezopotamya'ya komşu olan Elam, bölgede yer alan uygarlıklarla kültürel, siyasi ve ekonomik ilişkilerde bulunmuştur. Arkeolojik bulgulardan iki bölge arasında kültürel ve ticari ilişkilerin tarih öncesi dönemlerden beri var olduğu bilinmektedir. Özellikle Geç Uruk döneminde (MÖ 3500-3100) bugünkü İran'ın güneybatı bölgesi Uruk Kültürü'nün etkisi altında kalmıştır. Bölgede bu kültürden en çok etkilenen yerler arasında Susa ve Çoga Miş sayılabilir⁵. Bu dönemin ardından ise bugünkü İran'ın güneybatı bölgesi Elam kültürünün etkisi altına girmiştir. Proto-Elam olarak adlandırılan bu dönem MÖ 3100-2700 yılları arasını kapsamıştır. Söz konusu dönem esas olarak Proto-Elam yazısıyla yazılmış tabletlerle karakterize edilmektedir. Bu tabletler Susa ve Anşan başta olmak üzere bugünkü İran Platosu'nun birçok bölgesinde; Tal-e Gazir, Tepe Sialk, Tepe Özbaki, Tepe Yahya, Shahr-e Sukhteh, Tepe Sofalin gibi yerleşim yerlerinde bulunmuştur⁶. Ancak bu geniş dağılıma karşın az sayıda tablet ele geçmiştir. Proto-Elam yazısı hala tam olarak çözülememiştir.

Proto-Elam dönemini Elam'ın ilk kez tarih sahnesine çıktığı "Eski Elam Dönemi" (MÖ 2700-1550) izlemiştir. Oldukça geniş bir zaman aralığına sahip olan bu dönemin MÖ 3. binyıldaki tarihi, Elam'daki yazılı belgelerin yok denecek kadar az olması nedeniyle birkaç örneğin dışında Mezopotamya'dan gelen yazılı kaynakların ışığında öğrenilmektedir.

"Elam" adı ilk kez MÖ 3. binyılın ilk yarısına tarihlenen Sümer metinlerinde geçmiştir. Bölgede Zagros dağlarının oluşturduğu yükseklikler nedeniyle Sümerler, Elam'ı belirtmek için yüksek anlamına gelen "NIM" (Elam) ideogramını kullanmışlardır⁷. Bu ad, Akad kaynaklarında "Elammatum", yerli kaynaklarda ise "Haltamti veya Halhatamti" şeklinde görülmektedir⁸.

Awan Hanedanlığı ve Awan'ın Lokalizasyonu

Awan, Elam'da kurulan ilk hanedanlık olmuştur. Susa'da bulunan Akadca yazılmış bir tableten, bu hanedanlığın on iki kraldan oluştuğunu öğrenmekteyiz. MÖ 1800-1600 yıllarına tarihlenen ve "Susa Kral Listesi" olarak adlandırılan bu tabletin ön yüzünde on iki Awan kralının adı listelenmiştir (Tablo 1)⁹. Ancak aşağıda da görüldüğü gibi listede herhangi bir soy veya hükümdarlık süresinin belirtilmemesi, bu kralların ardışık bir hanedanın üyelerini temsil edip etmediği konusunda şüphe duyulmasına neden olmuştur.

⁵ Steinkeller, 2018: 179.

⁶ Desset, 2016: 69; Dahl, 2018: 385-386; Glassner, 2018: 451.

⁷ Hinz, 1971: 644; Hinz, 1972: 21; Quintana, 1996: 43; Potts, 2015: 1; Nasrabadi, 2004: 295; Desset, 2017: 2.

⁸ Potts, 2015: 1-4. Ayrıca bk. Hinz, 1971: 644; Quintana, 1996: 43; Álvarez-Mon, 2012: 740; Desset, 2017: 2.

⁹ Bu tabletin arka yüzünde ise Awan'dan sonra Elam'a egemen olan Şimaški Hanedanlığı'nın on iki kralının adı verilmiştir. Bk. Scheil, 1931: 5.

Awan Kralları	Mezopotamya'daki Çağdaşı
Pieli (Hanedanlığın kurucusu?)	-
Tari	-
Ukku-taḫiṣ	-
Ḫiṣur	-
Šuṣun-tarana	-
Napil-ḫuṣ	-
Kikku-sime-temti	-
Luhḫiṣṣan	Sargon (MÖ 2334-2279)
Ḫiṣep-ratep	Sargon (MÖ 2334-2279)
Ḫielu	-
Ḫita	Naram-Sin? (MÖ 2254-2218)
Puzur-Inṣuṣinak	Ur-Nammu (MÖ 2112-2095)

Tablo 1: Susa Kral Listesine göre Awan'ın 12 kralı¹⁰.

Susa Kral Listesi'nden yola çıkarak kesin olmamakla birlikte Pieli, Awan Hanedanlığı'nın kurucusu olarak kabul edilmektedir. Ancak Pieli dahil ilk yedi kralın adı bu belge hariç hiçbir yazılı kaynakta geçmemektedir¹¹. Yukarıda görüldüğü gibi sekizinci ve dokuzuncu krallar Sargon'un çağdaşı olmuştur. Listede Awan'ın onuncu ve on birinci kralı olarak gösterilen Ḫielu ve Ḫita hakkında da yazılı kaynaklarda söz edilmemektedir. Yalnızca bu krallardan Ḫita'nın Naram-Sin ile bir antlaşma yaptığı düşünülmektedir¹². Buna göre o, muhtemelen Naram-Sin'in çağdaşı olmalıdır. Awan'ın son kralı olan Puzur-Inṣuṣinak ise kendinden sonra Susa'da bıraktığı bir dizi yazıt sayesinde, Awan kralları arasında dönemi ve faaliyetleri hakkında bilgiler bulunan tek kral olma özelliğini taşır. Puzur-Inṣuṣinak'ın adı Ur-Nammu'nun bir yazıtında geçtiğinden, onun çağdaşı sayılmaktadır¹³.

Awan'ın lokalizasyonu üzerine birçok fikir ortaya atılmıştır. Ancak henüz ortak bir kaniya varılmış değildir. W. Hinz, Awan'ı kralların oturduğu bir merkez olarak tanımlamıştır¹⁴. P. Steinkeller ise Awan'ın, Elam bölgesi için kullanılan en eski yerli adı olabileceğini öne sürmüştür¹⁵. Akad kralı Sargon'un yazıtlarında bu hanedanlığın kralları "Elam kralı" olarak tanımlanmıştır. Ancak metinlerde Awan'ın önemine dair herhangi bir vurgu yapılmamıştır¹⁶.

Awan'ın yeri ile ilgili öne sürülen görüşler ise ağırlıklı olarak Susa'nın kuzeyinde veya doğusunda olabileceği yönündedir¹⁷. Bahsi geçen bölgede

¹⁰ Scheil, 1931: 2; König, 1965: 1; Glassner, 1996: 25-26.

¹¹ Hinz, 1971: 647-648

¹² Cameron, 1936: 34-35.

¹³ Yazıt için bk. Frayne, 1997: 65.

¹⁴ Hinz, 1971: 648.

¹⁵ Steinkeller, 2018: 184.

¹⁶ Stolper, 1987. Yazıtlar için bk. Frayne, 1993: 23.

¹⁷ Hinz, 1971: 647; Hinz, 1972: 70; Vallat, 1985: 51, 53; Frayne, 1998: 37; Bryce, 2009: 93-94. Steinkeller, 2013a: 297; Potts, 2015: 88, 90-91.

özellikle şu yerler üzerinde durulmaktadır: günümüz Dezful civarı¹⁸, Luristan eyaletinin güneyi¹⁹ ve Huzistan eyaletinin güneydoğu kısmı²⁰. Buna karşın yukarıda da ifade edildiği gibi bazı bilim insanları Awan'ın geniş anlamda Elam gibi coğrafi bir bölgeyi ifade edebileceği üzerinde de durmaktadırlar. Bu görüşe sahip bilim insanlarından biri olan F. Vallat, Awan'ın günümüz İran'ın Luristan, Kirmanşah, Hemedan ve Kürdistan eyaletlerinin kapsadığı bölgeye lokalize edilmesini önermiştir²¹.

Mezopotamya kaynaklarında konu hakkında en açıklayıcı bilgi Rimuş'un Elam'a karşı yaptığı bir seferden bahseden yazıtında geçmektedir. Yazıtta, Rimuş'un düşman birliklerini "Awan ve Susa arasında, orta nehrin kıyısında" ele geçirdiğinden bahsedilir²². Burada yer alan "Awan ve Susa arasında" ifadesi bu iki yerin birbirine yakın olabileceği fikrini doğurmuştur²³.

Genel olarak bakıldığında ise Awan'ın yeri ile ilgili bir fikir öne sürülecekse öncelikle Rimuş'un yazıtında geçen "orta nehir" ifadesi üzerinde durulması gerekir. Çünkü bazı çalışmalarda sözü edilen nehrin kesin olmamak kaydıyla Karun nehri veya onun kollarından biri olduğu söylenmektedir²⁴. D. Potts, bu nehrin Karun nehrinin kuzey kollarından biri olan *Saimarreh* olduğunu, bu nedenle metinde *Pusht-i Kuh*'ta (Luristan) bir yerin ima edildiğini öne sürmüştür²⁵. Ancak Susa ve Karun nehrinin mevcut konumu göz önüne alındığında yukarıda öne sürülen görüşlerden Dezful ve Huzistan eyaletinin güneydoğu kısmı da geçerliliğini korumaktadır.

Erken Hanedanlar Döneminde Elam (MÖ 2900-2350)

Mezopotamya'da Sümer kent devletlerinin egemen olduğu MÖ 2900-2350 yılları arası Erken Hanedanlar Dönemi olarak adlandırılmaktadır. Bu dönem Erken Hanedanlar I (MÖ 2900-2750), II (MÖ 2750-2600) ve III (MÖ 2600-2350) alt dönemlere ayrılarak incelenmektedir. Erken Hanedanlar III dönemi ise kendi içinde IIIa (MÖ 2600-2450) ve IIIb (MÖ 2450-2350) olmak üzere iki döneme ayrılmaktadır. Erken Hanedanlar I dönemiyle Mezopotamya'da tarihi çağların başladığı kabul edilse de dönemin siyasi ilişkileri hakkında elimizde ayrıntılı bir bilgi bulunmamaktadır²⁶. Dolayısıyla söz konusu dönemde Elam ve Mezopotamya arasındaki siyasi ilişkiler de karanlık olarak kalmaktadır. Erken Hanedanlar II ve IIIa döneminde ise Elam adının Mezopotamya yazılı kaynaklarında yer almaya başladığı görülmektedir. Dönemin siyasi ilişkileri hakkında bildiklerimiz Sümer Kral Listesi'ndeki kısa anlatımlardan ibarettir.

Sümer Kral Listesi'nden öğrendiğimiz kadarıyla, MÖ 27. yüzyılda hüküm sürdüğü kabul edilen Kiş kralı Enmebaragesi Elam üzerine bir sefer düzenleyerek bölgeyi yağmalamıştır. Bu sefer hakkında şöyle yazmaktadır: "Elam topraklarının silahlarını yağmalayan Enmebaragesi, kral oldu ve 900 yıl

¹⁸ Hinz, 1971: 647; Hinz, 1972: 70.

¹⁹ Potts, 2015: 88, 90-91.

²⁰ Steinkeller, 2013a: 296-297.

²¹ Vallat, 1993: CXXV. Awan için ayrıca bk. Hansman, 1972: 101-102.

²² Frayne, 1993: 58.

²³ Scheil 1931: 1.

²⁴ Steinkeller, 2013a: 297; Potts, 2015: 96.

²⁵ Potts, 2016: 96.

²⁶ Gökçek, 2020: 20-24.

*hüküm sürdü*²⁷. Burada Enmebaragesi'ye 900 yıl gibi olasılık dışı bir hükümdarlık süresi atfedilse de bu kralın tarihi bir kişilik olduğu arkeolojik verilerle doğrulanmıştır²⁸.

Erken Hanedanlar IIIa döneminde ise Sümer Kral Listesi'ndeki "*Ur silahlarla vuruldu, krallığı Awan'a taşındı*" ifadesinden Awan'ın I. Ur Hanedanlığı'nı yıkarak bir süre Aşağı Mezopotamya'ya egemen olduğu anlaşılmaktadır. Kral Listesi'nde Awan'ın üç kralına toplamda 365 yıllık bir hükümdarlık süresi verilmiştir²⁹. Ancak bu krallardan ilk ikisinin adı bilinmemektedir. Listede 36 yıl hüküm sürdüğü belirtilen üçüncü kralın ise adının yalnızca baş harfleri "Ku-ul-[-...]" şeklinde okunmuştur³⁰. Awan'ın Mezopotamya'daki egemenliği kısa sürmüş gibi görünmektedir. Çünkü yine Sümer Kral Listesi'ne göre bir süre sonra Awan, Kiş tarafından yıkılmıştır. Awan'ın yıkılışı şu şekilde ifade edilmiştir: "*Awan silahlarla vuruldu, krallığı Kiş'e taşındı*"³¹.

Sümer Kral Listesi'nden edindiğimiz bu bilgilerin tarihsel olarak güvenilirliği tartışmalı olsa da genel olarak bakıldığında Elam ve Mezopotamya arasındaki siyasi ilişkilerin kabaca MÖ 27. yüzyılda başladığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan yaklaşık olarak MÖ 25. yüzyılda Awan'ın I. Ur Hanedanlığı'nı yıkması ve krallarının Sümer Kral Listesi'nde yer edinmesi, bölgede oldukça önemli bir güce sahip olduğunu göstermektedir³². Ancak Erken Hanedanlar Dönemi'nin bu aşamasında Mezopotamya'ya bir süre egemen olan ve daha sonra Kiş krallığı tarafından yıkılan bu hanedanlığın Susa Kral Listesi'nden bilinen Awan Hanedanlığı ile bir bağlantısı olmadığı düşünülmektedir³³.

Erken Hanedanlar Dönemi'nde Sümer Kral Listesi'nin dışında Elam hakkında edinilen bilgiler Kiş ve Lagaş kaynaklarına dayanmaktadır. Yaklaşık olarak Erken Hanedanlar IIIb döneminde hüküm süren Kiş kralı Enna-il'in, III. Ur dönemine tarihlenen kopyasından bilinen kısa bir yazıtından onun Elam üzerine bir sefer yaptığını öğrenmekteyiz: "*Elam'ı silahlarla vuran A-Anzu'nun oğlu Enna-il*"³⁴.

Lagaş kaynakları arasında ise konu hakkında en geniş bilgiyi Eannatum'un yazıtları sunmaktadır³⁵. Eannatum, Mezopotamya'da yaptığı seferler sonucunda bölgede önemli bir güce sahip olmuş ve diğer kent devletleri üzerinde belirli bir hâkimiyet kurmayı başararak "Kiş kralı" unvanı

²⁷ Jacobsen, 1939: 83-85; Potts, 2016: 81.

²⁸ Potts, 2016: 81.

²⁹ Jacobsen, 1939: 95.

³⁰ Potts, 2016: 82.

³¹ Jacobsen, 1939: 95-97; Potts, 2016: 81-82.

³² Stolper, 1987.

³³ Bu hanedanlığın "I Awan Hanedanlığı" olabileceği üzerinde durulmaktadır. Hinz, 1971: 647; Hinz, 1972: 70; Stolper, 1987; Potts, 2016: 82.

³⁴ Frayne, 1998: 75. Elam adının geçtiği bir diğer kaynak Adab kralı *Lugal-Anne-Mundu*'nun yazıtıdır. Eski Babil dönemine tarihlenen kopyalarından bilinen bu yazıtta "dört bir yanın kralı" unvanını kullanan Lugal-Anne-Mundu egemenlik alanın batıda Akdeniz'e doğuda Elam'a ve yakın komşusu Marhaşi'ye kadar uzandığını iddia etmektedir. Noegel, 1993: 47. Ancak bunun tarihsel gerçekliği olmayan edebi bir metin olabileceği üzerinde durulmaktadır. Frayne, 1998: 31; Steinkeller, 2018: 181.

³⁵ Selz, 1991: 33-35; Frayne, 1998: 147-148, 151, 157; Potts, 2016: 83.

almıştır³⁶. Bu başarılarının dışında Lagaş kralı, Mezopotamya sınırlarını aşarak Elam üzerine de seferler düzenlemiştir. Onun yazıtlarından öğrendiğimiz kadarıyla Eannatum, İran'ın güneybatısında bulunan *Arawa*, *Susa*, *Arua*, *Uru'aza* ve *Mişime* gibi kentleri ele geçirerek yakıp yıkmıştır³⁷. Adı geçen yerlerden *Arawa*³⁸, *Susa*'nın kuzeybatısında Mezopotamya'dan *Susiana* ovasına geçişi kontrol eden stratejik bir noktaya lokalize edilmektedir³⁹. *Uru'aza*, *Arua* ve *Mişime*'nin⁴⁰ ise Basra Körfezi'nin kuzey kıyısına yakın kentler olduğu düşünülmektedir⁴¹. Böylelikle Eannatum'un günümüz Huzistan eyaletinin kuzeyinden başlayarak, önce *Arawa* üzerine, ardından *Susa* ve *Basra Körfezi*'nin kuzeyine kadar ilerlediği anlaşılmaktadır⁴². Ancak bu seferler Eannatum'un Elam üzerinde sürekli bir kontrol sağladığı anlamına gelmez. Çünkü söz konusu dönemde kent devletleri sürekli olarak kendi aralarında mücadele halinde olduklarından, Mezopotamya'da bile henüz tam olarak siyasi bir birlik sağlanamamıştır. Dönemin kaynakları Elam'ın da zaman zaman bu mücadelelere dahil olduğunu göstermektedir. Eannatum'un bir yazıtından öğrendiğimiz kadarıyla Elam, Lagaş'a karşı Subartu, *Arawa*, *Kiş*, *Akşak* ve *Mari*'den oluşan bir koalisyona dahil olarak Lagaş topraklarına saldırılar düzenlemiştir. Yazıtı göre Elam, Subartu ve *Arawa*, Lagaş'ın doğu sınırı olan *Asuḫur*'u⁴³ ele geçirmiştir. Eannatum ise bu koalisyonu yenilgiye uğratarak Lagaş topraklarından çıkarmayı başarmıştır⁴⁴. Bu savaşla ilgili Eannatum'un yazıtında şöyle yazmaktadır: “*Yabancı toprakları tanrı Ningirsu'ya boyun eğdiren Lagaş'ın hükümdarı Eannatum, Elam, Subartu ve Arawa'yı Asuḫur'da yenilgiye uğrattı*”⁴⁵.

Elam tarafından yapılan bir diğer saldırı ise Enetarzi döneminde kaydedilmiştir. Ancak bu saldırı büyük bir savaştan ziyade küçük bir grup tarafından yağma amaçlı gerçekleştirilmiştir. Ninmar tapınağının yöneticisi olan Luenna tarafından Enetarzi'ye yazılan bir mektupta 600 kişiden oluşan bir Elam birliğinin Lagaş kentine saldırısından bahsedilmektedir. Bu birlik Lagaş kentinden yağmaladıkları ganimetle Elam'a dönmeye çalışmıştır, ancak Elamlıların Luenna tarafından yenilgiye uğratıldığı, 600 kişiden 540'ının yakalandığı/öldürüldüğü ve yağma edilen malların geri alındığı mektupta bildirilmiştir⁴⁶.

³⁶ Gökçek, 2020: 25-26.

³⁷ Selz, 1991: 36; Potts, 2016: 83.

³⁸ Bazı kaynaklarda “Urua” olarak da geçmektedir. bk. Steinkeller, 1982: 244; Bryce, 2009: 754; Michalowski, 2020: 708.

³⁹ Steinkeller, 1982: 244-246; Prentice, 2010: 104-105. *Arawa*'nın lokalizasyonu ile ilgili iki yer önerilmiştir. Bunlar Deh Luran ovasındaki Tepe Musiyan ve Tepe Farukhabad'dır. Carter, 1984: 212; Michalowski, 2011: 163; Michalowski, 2020: 708.

⁴⁰ Akad kaynaklarında “Pašime” olarak geçen *Mişime*, son yıllarda yapılan arkeolojik kazılar sonucunda Irak'ta bulunan Tell Abu Sheeja'ya lokalize edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Hussein – Hamza, vd., 2010: 48, 57, 69.

⁴¹ Steinkeller, 1988: 241-242; Selz, 1991: 36; Potts, 2016: 83-84

⁴² Selz, 1991: 36.

⁴³ Kramer, 2016: 81.

⁴⁴ Steinkeller, 2018: 180.

⁴⁵ Frayne, 1998: 148.

⁴⁶ Frayne, 1998: 38; Kramer, 2016: 427-428; Steinkeller, 2018: 180-181. Ayrıca bk. Thureau-Dangin, 1907: 139-141; Selz, 1991: 36-37.

Enetarzi'den sonra sırasıyla Lagaş kralı olan Lugalanda ve Urukagina dönemlerinde ise Elam ve Mezopotamya arasındaki siyasi ilişkiler hakkında elimizde bir bilgi bulunmamaktadır. Bu döneme tarihlenen yazılı kaynakların içeriği ağırlıklı olarak Lagaş ile Elam arasında yapılan ticari ilişkilerin kayıtlarından oluşmaktadır⁴⁷. Dönemin kaynaklarından söz konusu ticaretin kuzey ve güney olmak üzere iki rota üzerinden yapıldığını söylemek mümkündür⁴⁸. Mezopotamya'nın güneyinden Karun Nehri vasıtasıyla Huzistan'a ulaşan su yolu güney rotasını oluşturmaktaydı. Basra Körfezi'nin kuzey kıyısında yer alan ve Lagaş'a bağlı bir liman kenti olan Gu'abba bu ticaretin gerçekleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Gu'abba'nın elverişli coğrafi konumu tüccarların Lagaş kentinden bu limana, buradan da Karun Nehri üzerinden Huzistan'a erişmesine olanak sağlamıştır⁴⁹. Kuzey rotasından yapılan ticaret ise Susa'nın kuzeybatısında Mezopotamya ve Elam sınırında yer alan Der kenti üzerinden yapılmıştır. Konumu itibarıyla hem Elam'ın yayla bölgelerine hem de Huzistan'a erişim sağlayan Der Kenti, iki bölge arasındaki ticarete bir aktarım noktası olarak işlev görmüştür. Ele geçen bir tablette Mezopotamyalı tüccarlar tarafından Der kentinden reçineler, yağlar ve köleler alındığına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Söz konusu bu malların Elam'dan getirilerek Der üzerinden satıldığı düşünülmektedir⁵⁰.

Lagaş ve Elam arasında ticareti yapılan ürünlere bakacak olursak, bu döneme tarihlenen tabletlerde hem Lagaşlı tüccarlar tarafından Elam'a gönderilen hem de Elam'dan alınan malların kayıtları bulunmaktadır⁵¹. Tabletlerde yer alan bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla tahıl, domuz yağı, kokulu yağ, un, yün ve gümüş Lagaş'ın Elam'a ihraç ettiği mallar olmuştur. Elam'dan Lagaş'a gelen mallar arasında ise özellikle alkali, çeşitli baharat türleri ve kereste⁵² yer almıştır⁵³. Ayrıca yukarıda ifade edildiği gibi Elam'dan köleler alındığına ilişkin kayıtlar da bulunmaktadır.

Akad Dönemi'nde Elam (MÖ 2350-2150)

Sargon Dönemi

Önceki başlık altında Erken Hanedanlar Dönemi'nde Elam ve Mezopotamya arasındaki ilişkileri inceledik ve bu dönemde iki bölge arasında hem siyasi hem de (özellikle Lagaş ve Elam arasında) ticari anlamda temasların olduğunu gördük. Ancak Erken Hanedanlar Dönemi'nin mevcut kaynakları Elam'ın siyasi yapısı hakkında fikir sahibi olmamız açısından yeterli belge sunmamaktadır. Akad döneminde ise Elam tarihi önceki döneme göre biraz daha aydınlığa kavuşmaktadır. Çünkü dönemin kaynaklarından, ilk kez Elam'ın kralları, valileri ve komşuları hakkında bilgi sahibi olmaktadır.

⁴⁷ Selz, 1991: 37-42. Bu ticaret esas olarak Huzistan bölgesiyle yapılmıştır. Steinkeller, 2018: 181,183.

⁴⁸ Selz, 1991: 37, 41; Prentice, 2010: 105; Steinkeller, 2018: 182-183.

⁴⁹ Steinkeller, 2018: 181-182. Gu'abba için ayrıca bk. Steinkeller, 2013b: 418-422.

⁵⁰ Selz, 1991: 41; Steinkeller, 2018: 183.

⁵¹ Selz, 1991: 37-42.

⁵² Kereste, büyükbaş hayvan boyunduruğu ve saban gibi işlenmiş ürünler şeklinde olmuştur. Prentice, 2010: 107.

⁵³ Steinkeller, 2018: 182-183. Bir tablette Elam'dan çiftlik hayvanları alındığından bahsedilir. Bk. Prentice, 2010: 106.

MÖ 24. yüzyılın ikinci yarısında Mezopotamya'da siyasi durumun değiştiği, Sami kökenli Akadların bölgeye egemen oldukları bilinmektedir. Sümer Kral Listesi'ne göre 56 yıl⁵⁴ hüküm süren, Akad İmparatorluğunun kurucusu Sargon, Mezopotamya'da siyasi birliği sağladıktan sonra Elam üzerine seferler düzenlemiştir. Bu seferler Akadlar için önemli bir olay olarak görülmüş ve Sargon'un dört yıl adından üçü bu seferlerle ilişkilidir. Bu yıl adlarından ikisi Arawa'nın, biri ise Elam'ın yok edildiği yıl olarak adlandırılmıştır⁵⁵.

Sargon'un Elam üzerine yaptığı seferlerin ayrıntılarını ise onun iki yazıtından öğrenmekteyiz. Eski Babil Dönemi'ne tarihlenen kopyalarından bilinen bu yazıtlarda Sargon'dan "*Elam ve Marhaşi'nin fatihi*" olarak bahsedilmiştir⁵⁶. Daha sonraki kaynaklarda da adı sıkça geçen, yeri tam olarak bilinmeyen Marhaşi⁵⁷ (Akadca: *Paraḫšum*), günümüz İran coğrafyasında yer alan diğer önemli bir devlet olmuştur. Marhaşi, Elam'ın siyasi müttefiki olarak Akadlarla yapılan savaşlarda genellikle Elam'ın yanında yer almıştır. Marhaşi'nin lokalizasyonu üzerine fikir birliği sağlanmamış olsa da genel kabul edilen görüş Elam'ın doğusunda yer aldığına ilişkindir. Konuyla ilgili P. Steinkeller günümüz Kirman eyaletini⁵⁸, F. Vallat ise Belucistan eyaletini önermiştir⁵⁹.

Sargon'un yazıtlarından bu dönemde Elam'da *Hişibraşini* adında bir kralın hüküm sürdüğünü öğrenmekteyiz⁶⁰. Bu kralın Susa Kral Listesi'ne⁶¹ göre Awan'ın dokuzuncu kralı olan *Hişep-ratep*'le aynı kişi olduğu kabul edilmektedir⁶². Hişibraşini ile adı anılan bir diğer önemli isim ise *Luh-işan*'dır. Yazıtta *Luh-işan*, Elam kralı Hişibraşini'nin oğlu olarak tanımlanmıştır⁶³. Onun da Susa Kral Listesi'nde adı geçen ve Awan'ın sekizinci kralı olan *Luhhişsan*'la aynı kişi olduğu düşünülmektedir. Yazıtlarda Elam krallarının dışında birçok kişi isimleri ve yer adları da geçmektedir. Söz konusu kişilerden bazıları Elam'ın müttefiki olan Marhaşi ile ilişkilidir. Bu kişiler arasında Marhaşi kralının *Dagu* adında bir kardeşi, *Ulul* ve *Sidgau* adında iki general (GİR.NİTA) ile *Kumdupum* adlı Marhaşi'nin hâkimi bulunmaktadır. Elam tarafında ise *Luhhişsan* ve Hişibraşini'nin yanında *Sanam-şimut*⁶⁴ adında bir valinin (ensi) adı geçmektedir. Bunların dışında *Gunilaḫa valisi Hidarida*, *Ḫuzi valisi Zina* ve adı okunamayan *Şirihum*'un *valisi* Sargon'un yazıtlarında geçen düşmanlar arasındaydı⁶⁵.

⁵⁴ Jacobsen, 1939: 177.

⁵⁵ Bk. Potts, 2016: 92

⁵⁶ Frayne, 1993: 22-23.

⁵⁷ Marhaşi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Steinkeller, 1982.

⁵⁸ Steinkeller, 1982: 246-255; Steinkeller, 2012: 262; Steinkeller, 2013b: 414, 418; Steinkeller, 2018: 184.

⁵⁹ Vallat, 1985: 52-53; Vallat, 1993: CXV-CXVII.

⁶⁰ Frayne, 1993: 23.

⁶¹ Scheil, 1931: 2.

⁶² Boehmer, 1966: 348; Stolper, 1984: 12; Stolper, 1987; André-Salvini, 1992: 262; Abdi, 2017: 11; Steinkeller, 2018: 185.

⁶³ Frayne, 1993: 23.

⁶⁴ Sanam-şimut adı Sargon'un yazıtlarının birinde "Elam'ın valisi" diğeri ise "Elam'ın generali" şeklinde geçmektedir. Bk. Frayne, 1993: 23, 25.

⁶⁵ Frayne, 1993: 23-26; Potts, 2016: 92-93; Steinkeller, 2018: 185-186. Bu yerlerden *Ḫuzi* ve *Gunilaḫa*'nın yeri bilinmemektedir. *Şirihum* ise başka kaynaklarda da adı geçtiğinden daha

Sargon, bu birliklerle yaptığı savaşların sonucunda büyük bir zafer kazanmış, bu zaferin bir sonucu olarak da aralarında Susa, Awan, Arawa gibi önemli yerlerin de bulunduğu *Sali'amu*, *Kardede*, *Henı*, *Bunban* ve *Sabum*'dan ganimetler elde etmiştir⁶⁶. P. Steinkeller'in de vurguladığı gibi bu yerlerin bir kısmının (Susa, Awan, Arawa, Sabum) Huzistan bölgesinde yer alması ve ganimet alınan yerler arasında daha güneyde ve daha doğuda yer alan Şiriḫum ile Marḫaşı'nın olmaması, Sargon'un seferlerinin aslında Huzistan bölgesiyle sınırlı kaldığını göstermektedir⁶⁷. Buna göre yerleri bilinmeyen Sali'amu, Henı, Kardede ve Bunban'ın da Huzistan bölgesine yakın yerler oldukları söylenebilir. Genel olarak bakıldığında ise Sargon'un yazıtları, Elam bölgesinin siyasi olarak Akad'ın egemenliği altına girdiğini göstermektedir. Ancak Sargon'un bölgeyi doğrudan yönettiğine dair ne Susa'da ne de başka bir yerde arkeolojik bir bulguya rastlanmıştır⁶⁸. Bu nedenle Sargon'un bölgedeki yöneticileri vasal konumuna düşürerek ele geçirdiği yerlerden aldığı ganimetlerle yetindiğini söylemek mümkündür. Nitekim yazıtlarının büyük bir bölümünde ganimet alınan yerlerin sıralanması da bunu destekler niteliktedir.

Rimuş ve Maniştıšu Dönemleri

Sargon döneminin sonlarında imparatorluğun birçok bölgesinde Akadlara karşı büyük isyanlar başlamıştı. Bu isyanlar sırasında MÖ 2279 yılında Sargon'un ölümüyle⁶⁹ Elamlıların Akad boyunduruğundan çıkmak için komşularından da destek alarak harekete geçtikleri ve bu durumun Akad için bir tehdit oluşturduğu anlaşılmaktadır. Çünkü Sargon'dan sonra tahta geçen oğlu Rimuş kısa süren (9 yıl)⁷⁰ krallığına rağmen Mezopotamya'daki isyanları bastırdıktan sonra Elam üzerine seferler düzenlemiştir. Rimuş'un yazıtlarından öğrendiğimiz kadarıyla bu dönemde Akad'a karşı Marḫaşı önderliğinde Elam, *Zaḫara*⁷¹, *Gupin* ve *Meluḫḫa*'dan oluşan yeni bir ittifak kurulmuştur⁷². Rimuş bu ittifaka karşı büyük bir zafer kazanmıştır. Akad kralının III. Ur dönemine tarihlenen kopyasından bilinen bir yazıtında bu savaşla ilgili şu bilgilere yer verilmiştir:

"Zaḫara, Elam, [G]upin, ve [Me]luḫḫa savaş için Pa[raḫ]şum'da toplandılar, ancak [...] o, (Rimuş) [Paraḫ]şum generali S[idga'u] (ve) Elam [kralını (?)], [Aw]an ve [Susa] kentlerinin arasında [Or]ta Ne[hrin] kıyısında ele geçirdi"⁷³.

bilinen bir yerdir ve günümüz Fars eyaletinin kıyı bölgesine lokalize edilmiştir. Steinkeller, 2018: 187. Şiriḫum, Sargon'un oğlu Maniştıšu'nun Basra Körfezi'nin kıyısında yaptığı bir savaştan bahseden yazıtında adı Anšan'la birlikte anılmıştır. Yazıt için bk. Frayne, 1993: 75.

⁶⁶ Frayne, 1993: 23-24.

⁶⁷ Steinkeller, 1982: 256.

⁶⁸ Michalowski, 2020: 708. Yalnızca Susa'da Sargon'un zafer stelinin beş parçası bulunmuştur. Ancak bunun Sargon'un Elam'a karşı kazanılan bir zaferin anısına mı diktirdiği yoksa Elamlılar tarafından Mezopotamya'dan ganimet olarak alınıp Susa'ya mı götürüldüğü tam olarak bilinmemektedir. Frayne, 1993: 26-27. Orta Elam döneminde birçok anıtın (Hammurabi kanunlarının yazılı olduğu stel ve Naram-Sin'in zafer steli gibi) Mezopotamya'dan ganimet olarak alınıp Susa'ya götürüldüğü göz önüne alındığında, Sargon'un stelinin de bu yolla Susa'ya gelmiş olması daha ağır basmaktadır.

⁶⁹ Çeçen, 2020: 42.

⁷⁰ Jacobsen, 1939: 27.

⁷¹ Adı ilk defa Rimuş'un yazıtlarında geçen Zaḫara'nın yeri tam olarak bilinmemekle beraber, lokalizasyonu için Huzistan'ın doğusu ve Belucistan önerilmiştir. Bk. Potts, 2016: 96.

⁷² Steinkeller, 2018: 186.

⁷³ Frayne, 1993: 58.

Bu metinde Elam ve Marhaşı krallarının adları verilmemesine rağmen, Rimuş'un başka bir yazıtından, Marhaşı'de *Abalgamaş*'ın, Elam'da ise *Emahşini*'nin⁷⁴ kral olarak hüküm sürdüğünü öğrenmekteyiz. Ancak adı geçen Elam kralı, Susa'da bulunan kral listesindeki hiçbir kralla eşleştirelememiştir. Yazıttan anlaşıldığı kadarıyla Rimuş, Marhaşı'nın generali Sidgau'yu, Zahara'nın generali Şargapi'yi ve Elam kralı Emahşini'yi esir almıştır. Yine aynı yazıtın devamında Akad kralının yaptığı savaşlar sonucunda 16,212 kişiyi öldürdüğü, 4,212 kişiyi esir aldığı, ayrıca Elam ve Marhaşı'den 30 mina altın, 3600 mina bakır, 300 erkek ve kadını ganimet olarak alıp tanrı Enlil'e adadığı yazmaktadır⁷⁵. Rimuş'un bu seferleriyle bağlantılı olarak Nippur, Ur, Sippar, Khafajah ve Tell Brak'ta yapılan kazılarda, üzerlerindeki yazıtlardan Elam ve Marhaşı'den ganimet olarak alınıp tanrılara adandığı anlaşılan çok sayıda kâse ve vaso parçaları bulunmuştur⁷⁶.

Rimuş'tan sonra Akad kralı olan, onun büyük kardeşi Maniştisu döneminde ise Elam'la ilgili bilgi veren yazılı kaynaklar sınırlı sayıdadır. Ancak mevcut kaynaklar oldukça önemlidir. Çünkü Maniştisu'nun bir yazıtında ilk kez Anşan adının geçtiğini görmekteyiz. Yazıta göre Akad kralı, Anşan ve Şirihum'a karşı bir sefer düzenlemiş ve *Aşağı Deniz*⁷⁷ kıyısında otuz iki kentten oluşan bir koalisyonu yenilgiye uğratmıştır⁷⁸. Maniştisu'nun yazıtını dikkate alırsak, Akadların bu dönemde kuzeyde Susa, güneyde Anşan dahil olmak üzere Elam topraklarının büyük bir bölümünü kontrol altında tuttıklarını söyleyebiliriz.

Bununla birlikte Susa'dan gelen arkeolojik veriler de Akad'ın bölgedeki hâkimiyetini doğrular niteliktedir. Üzerindeki yazıttan tanrıça Narunte'ye adandığı anlaşılan bir heykel ile yine burada ele geçen iki mühür buluntusundan, Elam'da Maniştisu'ya bağlı *Eşpum* adında bir valinin olduğu anlaşılmaktadır. Heykel üzerinde şöyle yazmaktadır: "*Dünya'nın kralı Maniştisu: Eşpum, onun hizmetkârı, [bu heykeli] tanrıça Narunte'ye adadı*"⁷⁹ (Figür 2). Mühürlerin üzerinde ise *Eşpum* ve onun yardımcısı olan *Egigi* ile ilgili şu bilgilere yer verilmiştir: "*Eşpum, Elam'ın valisi*"; "*Egigi, baş kâhya, Eşpum'un hizmetkârı*"⁸⁰.

⁷⁴ F. Vallat tablette geçen bu kralın Awan'ın dokuzuncu kralı olan Hişep-ratep olabileceğini, bu nedenle ismin *E-^r sip-ra ʾsi-ni* (Hişibraşini) şeklinde okunmasını önermiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Vallat, 1999: 25-26.

⁷⁵ Frayne, 1993: 52-55; Potts, 2016: 94-95.

⁷⁶ Bk. Frayne, 1993: 61-65.

⁷⁷ Basra Körfezi.

⁷⁸ Frayne, 1993: 75; Stolper, 1984: 13-14; Nasrabadi, 2004: 297; Potts, 2016: 96; Steinkeller, 2018: 187.

⁷⁹ Frayne, 1993: 82; Heykel hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bahrani, 1992: 87; Álvarez-Mon, 2020: 91.

⁸⁰ Scheil, 1913: 4-5; Amiet, 1966: 214; Frayne, 1993: 304-305. Mühürler için ayrıca bk. Amiet, 2005: 3-4; Roach, 2008: 64, 193; Álvarez-Mon, 2020: 131-133.

Figür 2: Eşpum tarafından Narunte'ye adanan heykel⁸¹.

Naram-Sin Dönemi

Elam üzerindeki Akad kontrolünün, Maniştisu'nun oğlu Naram-Sin döneminde çıkan genel bir ayaklanmayla kısa süreliğine de olsa son bulduğu düşünülmektedir⁸². Ancak Mezopotamya'da Nippur, Uruk, Umma, Lagaş, Kiş başta olmak üzere birçok kentin katıldığı⁸³ bu isyanda Elamlıların rol oynayıp oynamadıkları tam olarak bilinmemektedir. Naram-Sin'in yazıtlarında Elamlarla yapılan herhangi bir savaştan bahsedilmemesi, Elamlıların Akadlara karşı çıkan bu isyana katılmadıkları yönünde yorumlanmıştır⁸⁴. İsyandan sonra ise hem Susa'dan gelen arkeolojik veriler hem de Naram-Sin'in yazıtları, Elam bölgesinin yeniden Akad'ın etkisi altına girdiğini göstermektedir⁸⁵. Susa'da bulunan "*Naram-Sin, güçlü kral, Ur kralı, dört çeyreğin kralı*"⁸⁶ yazılı iki tuğla parçası Akad kralının burada tapınak olduğu düşünülen bir yapı inşa ettiğini göstermektedir⁸⁷. Bunun dışında Eski Babil dönemine tarihlenen ve orijinal yazıttan kopyalanan bir tablette Naram-Sin'in, Elam topraklarına hükmettiği açıkça belirtilmiştir: "*Akad kralı Naram-Sin, Marhaşi'ye kadar tüm Elam ülkesinin ve Sedir Ormanına kadar Subartum ülkesinin komutanı*"⁸⁸.

Yazıtta kralın her ne kadar Elam ülkesinin tümüne hükmettiği iddia edilse de arkeolojik verilerden Akad'ın bu dönemde özellikle Susa üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Susa'da ele geçen ekonomiyle ilgili tabletler Akad kültürünün ve dilinin bölgede baskın olduğunu, Susa'nın güçlü bir şekilde Samilerin etkisi altına girdiğini göstermektedir. Bahsedilen dönemde Susa'nın bürokrasi dili de Akadca olmuştur. Akad dilinin bölgede baskın hale gelmesi yerli halkı etkilemiş, bunun sonucunda Akadca isimler Susalılar

⁸¹ Scheil, 1908: Pl. I.

⁸² Steinkeller, 2018: 187.

⁸³ Çeçen, 2020: 44.

⁸⁴ Hinz, 1971: 650.

⁸⁵ Steinkeller, 2018: 188.

⁸⁶ Malbran-Labat, 1995: 21.

⁸⁷ Potts, 2016: 97-98.

⁸⁸ Frayne, 1993: 130.

arasında da yaygınlaşmıştır⁸⁹. Tabletlerde adı geçen kişilerin çoğunlukla Sami kökenli adlara sahip olmaları⁹⁰ Susa'ya Mezopotamya'dan belli kişilerin yerleştirildiğinin ve Akad etkisinin bir göstergesidir. Ayrıca bu dönemde Susa'da askeri bir garnizonun varlığı da bilinmektedir⁹¹.

Naram-Sin döneminde yaşanan en önemli olaylardan biri, Susa Kral Listesi'ne göre Awan'ın on birinci kralı olan Hita ve Naram-Sin arasında yapıldığı düşünülen bir antlaşmadır. Susa'da bulunan Elamca yazılmış bir tablette bu antlaşmanın içeriği hakkında bilgiler yer almaktadır⁹² (Figür 3). Ancak tabletin büyük oranda hasarlı olmasından dolayı antlaşmanın içeriği tam olarak anlaşılammış, Naram-Sin'in kiminle antlaşma yaptığı bile kesin olarak tespit edilememiştir.

Figür 3: Naram-Sin ve Hita arasında yapıldığı düşünülen antlaşmanın yer aldığı tablet⁹³.

Antlaşmanın içeriğine bakacak olursak, toplam on iki sütundan oluşan ve her iki tarafı yazılı olan tablet, “*Dinle, Pinikir (tanrıça) ve siz göklerin iyi tanrıları*” şeklinde bir cümle ile başlamaktadır. Bu cümlenin ardından *Pinikir, Huban, Nahhunte, İnşuşinak, Şimut, Hurbi, Hutran, Narunte*⁹⁴ başta olmak üzere yaklaşık otuz iki tanrı/tanrıça ismi sıralanmıştır. Antlaşmada şahit olarak gösterilen bu tanrı/tanrıçaların yirmi yedisi Elam, beşi ise Mezopotamya kökenlidir⁹⁵. Tablette yer alan en dikkat çekici ifade üçüncü sütunda bulunan ve Elam kralının ağzından çıktığı düşünülen şu cümledir: “*Naram-Sin'in düşmanı benim düşmanım, Naram-Sin'in dostu benim dostumdur*”⁹⁶. Elam kralı bu söylemiyle, Elam topraklarında Akad karşıtı herhangi bir oluşuma müsaade etmeyeceğine söz vermiştir⁹⁷.

⁸⁹ Potts, 2016: 101.

⁹⁰ Steinkeller, 2018: 188-189.

⁹¹ Steinkeller, 2018: 189; Alimirzayev, 2019: 24.

⁹² Scheil, 1911: 1-2; Cameron, 1936: 34-35; König, 1965: 29-37; Amiet, 1966: 221; Hinz, 1967; Hinz, 1971: 650-651; Hinz, 1972: 75.

⁹³ Scheil, 1911: Pl. 2.

⁹⁴ Cameron, 1936: 34; König, 1965: 29; Hinz, 1967: 91-93; Foster, 2016: 172.

⁹⁵ Álvarez-Mon, 2020: 130.

⁹⁶ König, 1965: 31; Hinz, 1967: 93; Hinz, 1971: 650-651; Hinz, 1972: 76.

⁹⁷ Potts, 2016: 101.

Bu antlaşmayla ilgili çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Antlaşmada Naram-Sin'in muhatabının Hita olabileceğini G. Cameron öne sürmüştür. G. Cameron, bununla birlikte Hita'nın Naram-Sin'in vasalı olmayı kabul ettiğini aktarmaktadır⁹⁸. Ancak W. Hinz antlaşmayı bir boyun eğme olarak değerlendirmemiş aksine ittifak antlaşması olarak yorumlamıştır⁹⁹. Dahası Naram-Sin'in Elam'dan askeri yardım istediğini öne sürmüştür¹⁰⁰. Diğer yandan Naram-Sin'in bu antlaşmaya önem verdiği anlaşılmaktadır. Çünkü tablette Akad kralının, Elam kralına elçilerle çeşitli hediyeler gönderdiğinden bahsedilmektedir¹⁰¹. Konuyla ilgili yaygın olan görüş ise antlaşmanın Naram-Sin tarafından kuzeydeki Gutilere karşı alınmış bir önlem olabileceği yönündedir¹⁰². Naram-Sin'in krallığı döneminde Gutiler ve Lullubilerle savaşması bu görüşü desteklemektedir. Akad kralının Guti ve Lullubi üzerine yapacağı sefer öncesi Elam bölgesinden gelecek olan bir saldırıyı söz konusu antlaşma ile engellemiş olması muhtemeldir.

Diğer yandan her iki tarafın ortak bir düşmana karşı bir antlaşma imzalamış olması da olasılıklar arasındadır¹⁰³.

Antlaşmayla ilgili bir diğer soru ise ne zaman yapıldığıyla ilgilidir. Bilindiği üzere Naram-Sin, Akad kralı olduktan bir süre sonra kendini tanı ilan etmiş ve yazıtlarında isminden önce tanrısallığı belirten \square = *dingir* işaretini (determinatif) kullanmıştır. Ancak tablette Naram-Sin'in isminden önce bu işaretin bulunmaması antlaşmanın onun krallığının ilk yıllarında yapıldığına işaret etmektedir¹⁰⁴.

Genel olarak bakıldığında tabletin her ne kadar bazı bölümleri okunsa da ileri sürülen görüşlerin bir kısmı varsayımdan öteye gitmemektedir. Çünkü tablette herhangi bir Elam kralının isminin bulunmaması veya okunamaması, antlaşmanın kesin olarak Naram-Sin ve Hita arasında yapıldığını söylememize engel olmaktadır. Ancak bu tabletin okunan kısımlarından ve ortaya atılan görüşlerden yola çıkarak Naram-Sin'in krallığının ilk yıllarında Hita ile bir antlaşma yaptığı kabul edilirse, yukarıda anlatılan Susa'nın samileşmesi ve Akad'ın egemenliği altına girmesi bu antlaşmadan sonra gerçekleştiği, hatta antlaşmanın etkili olduğu söylenebilir. Konuyla ilgili olarak M. Lambert de Elam kralının bu antlaşmayla Susiana'nın Akad'ın bir eyaleti olarak yöneltilmesini kabul ettiğini aktarmaktadır¹⁰⁵. Ayrıca Naram-Sin'in Gutiler ve Lullubilere karşı yaptığı seferin de söz konusu antlaşmadan sonra gerçekleştiği görülmektedir. Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi bu antlaşma Naram-Sin tanrılaştırılmadan önce yapılmıştı. Oysaki Naram-Sin'in Lullubilerle savaştıktan ve onları yenilgiye uğrattıktan sonra yaptırdığı bir stelde başında tanrılara özgü olan çift boynuzlu bir başlık taşıdığı

⁹⁸ Cameron, 1936: 34-35. Son yıllarda yapılan çalışmalarda bu antlaşmanın Elam'ın doğusunda bulunan Marhaşi'yle yapılmış olabileceği öne sürülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Desset – Shahsavari, vd., 2021: 65, 77-78.

⁹⁹ Hinz, 1967: 95-96.

¹⁰⁰ Hinz, 1971: 650-651.

¹⁰¹ Hinz, 1971: 651.

¹⁰² Hinz, 1971: 651; Hinz, 1972: 75; Álvarez-Mon, 2012: 745; Alimirzayev, 2019: 23; Álvarez-Mon, 2020: 129-130.

¹⁰³ Alimirzayev, 2019: 23.

¹⁰⁴ Boehmer, 1966: 349; Hinz, 1967: 96; Potts, 2016: 101.

¹⁰⁵ Lambert, 1979: 29.

görülmektedir¹⁰⁶. Bu durum söz konusu antlaşmanın, Naram-Sin tarafından Guti tehlikesine karşı alınmış bir önlem olabileceği görüşünü kuvvetlendirmektedir.

Šar-Kali-Šarri ve Dudu Dönemleri

Akad'ın sonlarına doğru sırasıyla kral olan Šar-Kali-Šarri ve Dudu dönemlerinde Akad devleti oldukça zayıflamıştı. Bu iki kral döneminde Elam'la ilgili sınırlı sayıda yazılı belge ele geçmiştir.

Šar-Kali-Šarri döneminde Elamlılar Akad'ın zayıflamasını fırsat bilerek Zağara ile bir ittifak oluşturmuş ve Mezopotamya topraklarına sefer düzenlemişlerdir. Šar-Kali-Šarri'nin bir yıl adından onun bu ittifak birlikleriyle Diyala bölgesinde, Akşak'ta savaştığını öğrenmekteyiz: “Šar-Kali-Šarri'nin Elam ve Zağara ile Akşak'ta savaştığı yıl...(ve) zafer kazandı (onlara karşı)¹⁰⁷. Buradan Šar-Kali-Šarri'nin Elam ve Zağara'ya karşı bir zafer kazandığı anlaşılabilir da savaşın Mezopotamya topraklarında yapılmış olması nedeniyle Akad kralının bir savunma savaşı yaptığı düşünülmektedir. Bu kayıt artık Elam topraklarının Akad'ın siyasi egemenliğinden çıkmış olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilmektedir¹⁰⁸.

Akad devletinin zayıflaması ve Elam üzerindeki kontrolün yitilmesiyle bölgede önceden Akad krallarına bağlı olan bazı valiler yönetim boşluğundan yararlanarak bağımsız olarak hareket etmeye başlamışlardır¹⁰⁹. Akad'ın son dönemlerinde Susa'da görevli olan iki valinin adı dikkat çekmektedir. Bunlardan biri Susa'da bulunan mühürlerde “Susa'nın valisi” ve “Elam'ın generali” unvanlarını kullanan *Epir-mupi*¹¹⁰, diğeri ise Susa'da bulunan bronz bir balta üzerindeki yazıttan bilinen *Ili-işmani*'dir¹¹¹.

Bu iki valinin Susa'da hangi kral döneminde görevli oldukları tam olarak bilinmemektedir. Konuyla ilgili M. Lambert sırasıyla Ešpum, Epir-mupi ve Ilišmani şeklinde önerdiği kronolojide, Ešpum'u Maniştisu, Epir-mupi'yi Naram-Sin, Ilišmani'yi ise Naram-sin döneminin sonları ve Šar-Kali-Šarri dönemiyle ilişkilendirir¹¹² de Epir-mupi'nin yardımcısı olan *Libur-bel*'nin mühründe ona krallara has olan *dannum* (güçlü) unvanının verilmesinden dolayı bu valinin bir süre sonra bağımsız bir yöneticiye dönüştüğü düşünülmektedir¹¹³. Özetle, bu bilgi Epir-mupi'nin ya Šar-Kali-Šarri ya da ardından Akad kralı olan Dudu ile çağdaş olduğunu göstermektedir¹¹⁴. Çünkü yukarıda da ifade edildiği gibi Akad'ın gücünün zayıflaması ve Elam üzerindeki kontrolün yitilmesi Šar-Kali-Šarri'nin döneminde başlamıştı. Epir-mupi genellikle Lagaş kralı olan Puzur-Mama ile karşılaştırılır. Puzur-Mama da

¹⁰⁶ Naram-Sin'in zafer steli olarak bilinen bu stel, MÖ 12. yüzyılda Mezopotamya'dan Elamlılar tarafından ganimet olarak alınarak Susa'ya götürülmüştür. Foster, 2016: 11.

¹⁰⁷ Frayne, 1993: 183.

¹⁰⁸ Steinkeller, 2018: 189-190.

¹⁰⁹ Steinkeller, 2018: 191.

¹¹⁰ Scheil, 1913: 5-6; Frayne, 1993: 306-307; Roach, 2008: 64.

¹¹¹ Yazıtta şöyle yazmaktadır: “*Ili-işmani, kâtip, Elam ülkesinin generali*”. Lambert, 1979: 12-13. Ayrıca bk. Frayne, 1993: 308; Álvarez-Mon, 2020: 138.

¹¹² Lambert, 1979: 17.

¹¹³ Steinkeller, 2018: 191. Mühür için bk. Scheil, 1913: 6; Frayne, 1993: 307; Amiet, 2005: 6; Álvarez-Mon, 2020: 133.

¹¹⁴ Boehmer, 1967: 310; Foster, 2016: 74; Steinkeller, 2018: 191.

önceden Şar-Kali-Şarri'ye bağlı bir vali iken, daha sonra Akad'ın zayıflaması ve yıkılışıyla bağımsızlığını ilan etmiştir¹¹⁵.

Şar-Kali-Şarri'den sonra Akad'da bir kargaşa dönemi başlamıştır. Kısa süren bu dönemin ardından Akad tahtına oturan Dudu'nun kesin olmamakla birlikte Elam üzerine bir sefer düzenlediği düşünülmektedir¹¹⁶. Dudu'nun ardından ise Şu-Turul Akad'ın son kralı olmuş, bu kraldan sonra Akad Devleti yıkılmıştır¹¹⁷.

Sümer Kral Listesi'nde Akad krallarının ardından yirmi bir Guti kralının adı verilmiştir¹¹⁸. Guti krallarından bazılarının günümüze yazıtları kalsa da söz konusu yazıtlarda Elam'dan bahsedilmemektedir. Bu sebeple Akad'ın yıkılışıyla Awan Hanedanlığı'nın son kralı olan Puzur-Inşuşinak'ın ortaya çıkışına kadar Elam tarihi karanlığa bürünmüştür.

Puzur-Inşuşinak Dönemi'nde Elam: Awan'ın Yükselişi ve Düşüşü

Susa Kral Listesi'ne göre Puzur-Inşuşinak (Elamca: *Kutik-Inşuşinak*), Awan Hanedanlığı'nın on ikinci ve son kralı olmuştur¹¹⁹. Puzur-Inşuşinak'ın tarihlendirilmesiyle ilgili yaygın olan iki görüş bulunmaktadır. İlk olarak birçok bilim insanı, bu kralın Naram-Sin ve Şar-Kali-Şarri'nin çağdaşı olduğunu ileri sürmüşlerdir¹²⁰. Buna göre, Puzur-Inşuşinak Akad devletine bağlı olarak Susa'da valilik yapmış, daha sonra ise Akad'ın gücünün zayıflamasıyla bağımsız bir krala dönüşmüştür. Susa Kral Listesi'nde Puzur-Inşuşinak'tan önce Awan'ın on birinci kralı olarak Hita'nın adının yer alması ve daha önce de tartışıldığı gibi bu kralın Naram-Sin'le çağdaş olma ihtimali bu görüşü destekliyordu. Ancak bu tarihlendirme herhangi bir yazılı kaynakla doğrulanmamıştır.

İsin kentinde 1984 yılında yapılan arkeolojik kazılarda ise Puzur-Inşuşinak'ın da adının yer aldığı Ur-Nammu'ya ait bir yazıtın Eski Babil dönemine tarihlenen kopyası bulununca, Awan kralıyla ilgili yeni ve daha geç bir tarihleme önerilmiştir¹²¹. Buna göre Puzur-Inşuşinak, daha önce önerilenden yaklaşık yüz yıl sonra; MÖ 2112 yılında III. Ur Hanedanlığı'nı kuran Ur-Nammu'nun çağdaşı sayılmaktadır¹²². Puzur-Inşuşinak her ne kadar Ur-Nammu'nun çağdaşı olsa da onun tam olarak ne zaman kral olduğu bilinmemektedir.

Puzur-Inşuşinak hakkında bildiklerimiz kendisinden sonra Susa'da bıraktığı yazıtlara dayanmaktadır. Bu yazıtların dili ağırlıklı olarak Akadcadır. Puzur-Inşuşinak'ın yazıtlarını Akadca yazdırması Sargon'dan itibaren başlayan ve Naram-Sin dönemiyle doruk noktasına ulaşan Akadcanın Susa'da yaygın olarak kullanılmasıyla bağlantılıydı. Bununla birlikte Awan kralı

¹¹⁵ Steinkeller, 2018: 191; Foster, 2016: 74.

¹¹⁶ Potts, 2016: 99; Frayne, 1993: 210; Foster, 2016: 25.

¹¹⁷ Çeçen, 2020: 47.

¹¹⁸ Jacobsen, 1939: 206. Gutiler için bk. Pekşen 2016: 55-68; Pekşen, 2020a: 52-55; Pekşen, 2020b: 245-259.

¹¹⁹ Scheil, 1931: 2.

¹²⁰ Cameron, 1936: 37, 228; Boehmer, 1966: 367-368, 375; Hinz, 1971: 652; Hinz, 1972: 77-78.

¹²¹ Yazıt için bk. Frayne, 1997: 65; Frayne, 2008: 35.

¹²² Steinkeller, 1988: 52; André-Salvini, 1992: 262; Vallat, 1993: CX; Álvarez-Mon, 2012: 745; Potts, 2012: 41; Steinkeller, 2013a: 298; De Graef, 2013: 266; Potts, 2016: 113; Abdi, 2017: 10; Steinkeller, 2018: 191.

*Linear-Elam*¹²³ olarak bilinen yerli bir yazı sistemi de geliştirerek kullanıma koymuştur. Susa'da bu yazıyla yazılmış üç yazıtı bulunmuştur¹²⁴. Yazıtların bazıları ise hem Akadca hem de Elamca kullanılarak çift dilli yazılmıştır.

Puzur-Inşuşinak, yazıtlarında "Susa'nın valisi", "Elam'ın generali", "Güçlü olan", ve "Awan kralı" unvanlarını kullanmıştır¹²⁵. Kademeli yükselişine dair kesin bir bilgi bulunmasa da bu unvanlardan onun Susa valiliğinden Awan krallığına yükseldiği düşünülmektedir¹²⁶. Nitekim Puzur-Inşuşinak'ın Susa'da bulunan on iki yazıtından sadece ikisinde kral unvanını kullanması¹²⁷ ve özellikle aşağıda sunulan yazıtta çeşitli yerler üzerine yaptığı seferleri *Susa'nın valisi* ve *Elam'ın generali* sıfatıyla yapması onun kademeli yükselişini doğrular niteliktedir. Bu bağlamda Puzur-Inşuşinak'ın valiyken yaptığı seferler sonucunda Elam'da kontrolü sağlayarak *Awan kralı* unvanını aldığını söylemek mümkündür.

Yaptığı seferlerle Susa dahil olmak üzere İran'ın güneybatı bölgesini kontrolü altına alan Puzur-Inşuşinak, Elam'da siyasi birliği sağlayan ilk Awan kralı olmuştur. Bölgede egemenliğini sağlamlaştırdıktan sonra ise Elam'ın kuzeyinde yer alan *Kimaş*, *Ḫurti*¹²⁸, *Ḫupsana* gibi yerleri ele geçirmiş ve Gutiler üzerine seferler düzenlemiştir¹²⁹. Susa'daki akropolde bulunan bir heykel yazıtında söz konusu yerler dahil olmak üzere, Awan kralının sefer düzenlediği seksen bir kasaba ve bölgeden bahsedilmektedir¹³⁰ (Figür 4). Yazıtta ayrıca, Awan Hanedanlığı'ndan sonra Elam'a egemen olacak olan *Şimaški* Hanedanlığı'ndan da söz edilmektedir. Adı verilmeyen bir *Şimaški* kralının¹³¹ Puzur-Inşuşinak'a boyun eğdiği aşağıdaki yazıttan anlaşılmaktadır:

"Susa'nın valisi, Elam ülkesinin generali, Şimpi'işhuk'un oğlu, Kimaş ve Ḫurti düşmanlarını ele geçirdi, Ḫupsana'yı yok etti ve seksen bir kasaba ve bölge bir günde ayaklarının altında ezildi; Şimaški kralı ona geldiğinde, o (kral) onun (Puzur-Inşuşinak'ın) ayaklarını tuttu; İnşuşinak onun dualarını duydu ve..."¹³².

Puzur-Inşuşinak, Kimaş ve Ḫurti'yi ele geçirerek Diyala bölgesinden İran'ın ortasına doğru uzanan ve "Büyük Horasan Yolu" olarak bilinen ticaret yolunu da kontrolü altına almıştır. Buradan Diyala Bölgesi'ne girerek kısa bir süreliğine de olsa Orta Mezopotamya'ya egemen olmuştur¹³³. Yukarıda sözü edilen İsin yazıtından, Puzur-Inşuşinak'ın Mezopotamya topraklarında kontrol altında tuttuğu yerler arasında *Awal*, *Kismar*, *Maşkan-şarrim*, *Eşnunna*,

¹²³ Linear-Elam yazısı için bk. Desset, 2018.

¹²⁴ De Graef, 2013: 266-267.

¹²⁵ Boehmer, 1966, 349-350; André – Salvini, 1989: 65, 68-70; Potts, 2016: 113-114; Steinkeller, 2013a: 296; De Graef, 2013: 266-267.

¹²⁶ André-Salvini, 1992: 262; Potts, 2016: 113-114.

¹²⁷ Boehmer, 1966: 349-350.

¹²⁸ Kimaş ve Ḫurti'nin lokalizasyonu için günümüz Kirmanşah ve çevresi önerilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Steinkeller, 2013a: 304-311, 316.

¹²⁹ Scheil, 1913: 9-11; Scheil, 1931: 5; Steinkeller, 2013a: 294-295, 297-298; Steinkeller, 2018: 191-192.

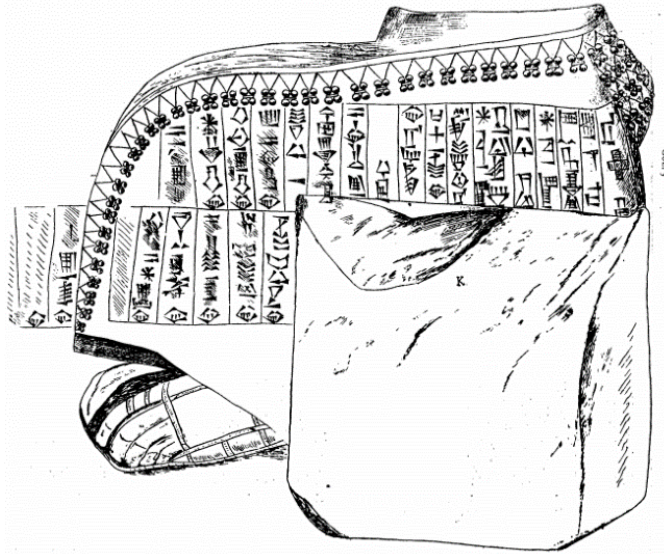
¹³⁰ Bu yerler için bk. Scheil, 1913: 11-16.

¹³¹ P. Steinkeller'a göre bu kral Susa Kral Listesine göre Şimaški Hanedanlığı'nın ilk kralı olan *Gımame* olabilir. Steinkeller, 2013a: 302; Steinkeller, 2014: 294; Steinkeller, 2018: 192. Şimaški kralları için bk. Scheil, 1931: 5.

¹³² Potts, 2016: 113.

¹³³ Steinkeller, 2013a: 294, 296, 307; Steinkeller, 2018: 191-192.

Tuttub, Akad ve *Zimudar*'ın olduğunu öğrenmekteyiz¹³⁴. Bu başarılarının bir sonucu olarak Puzur-Inšuşinak'ın, daha önce Mezopotamya kralları tarafından kullanılan “güçlü” ve “dört bir yanın kralı” unvanlarını benimsediği görülmektedir. Bir yazıtında tanrı *Inšuşinak*'ın¹³⁵ ona yönetmesi için “dünyanın dört bir yanını” verdiği yazmaktadır¹³⁶. Fakat Puzur-Inšuşinak'ın bu yükseliş dönemi kısa sürmüş, Aşağı Mezopotamya'da önemli bir güç olarak karşımıza çıkan Ur-Nammu onu yenilgiye uğratmıştır.

Figür 4: Puzur-Inšuşinak'ın seferlerinin yazılı olduğu heykel¹³⁷.

Bu dönemde Mezopotamya'nın siyasi durumuna baktığımızda Akad ve Guti egemenliğinin ardından MÖ 3. binyılın sonlarına doğru yeniden Sümer kökenli bir hanedanlığın yükselişe geçtiğini görmekteyiz. Guti egemenliğine son veren Uruk kralı Utu-hegal'den sonra, Mezopotamya topraklarında yaklaşık olarak MÖ 2112 dolaylarında Ur-Nammu tarafından III. Ur Hanedanlığı kurulmuştur¹³⁸. Ur-Nammu, Sümer Kral Listesi'ne göre yedi yıl hüküm sürmüştür¹³⁹. Yaklaşık olarak aynı dönemde Mezopotamya'da dikkat çeken bir diğer isim Lagaş'lı Gudea olmuştur¹⁴⁰. Ur-Nammu'nun Puzur-Inšuşinak'la savaştığı dönemde Gudea'nın onunla ittifak halinde olduğu

¹³⁴ Frayne, 1997: 65; Frayne, 2008: 35; Potts, 2016: 116; Steinkeller, 2013a: 295. Söz konusu yerlerin lokalizasyonu için bk. Frayne, 2008: 35-37; Potts, 2016: 116. Ur-Nammu kanununun giriş bölümünde bu yerlerden farklı olarak *Umma*, *Marad*, *Kazallu* ve *Uşarum*'ün Anşan tarafından köleleştirildiğinden bahsedilmektedir. Metinde Ur-Nammu'nun tanrı Nanna'nın gücüyle onları özgür kıldığı yazmaktadır. Frayne, 1997: 48; Potts, 2016: 116. Bu anlatıların İsin yazıtında geçen olaylarla bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Steinkeller, 1988: 52-53.

¹³⁵ Susa kentinin tanrısı.

¹³⁶ Steinkeller, 2013a: 296; Steinkeller, 2018: 191-192.

¹³⁷ Scheil, 1913: Pl. I.

¹³⁸ Kramer, 2016: 96; Pekşen, 2020: 56-57.

¹³⁹ Jacobsen, 1939: 123.

¹⁴⁰ Gudea dönemi için bk. Steinkeller, 1988.

düşünülmektedir¹⁴¹. Buna ek olarak P. Steinkeller, Puzur-Inşuşinak'ın düşmanları arasında Şimaški kralı Girname'nin de olabileceğini öne sürmüştür¹⁴².

Gudea döneminin yazılı kaynakları onun Elam üzerine sefer yaptığını doğrular. Örneğin Gudea'nın bir yazıtında şöyle yazmaktadır: “O Anşan ve Elam kentlerini yendi ve oradan Ningirsu'ya onun Eninnu'suna (tapınak) ganimetler getirdi”¹⁴³. Gudea'nın Elam üzerine yaptığı bu seferin Puzur-Inşuşinak ile bağlantılı olduğuna dair öne sürülen en önemli kanıt ise Lagaş'a Elam'dan savaş esiri olarak getirildiği düşünülen bir grup kişiden bahseden iki tablettir. Bu tabletlerde birçok yabancı kişi isimleri bulunmaktadır. İsimler arasında “Şimpi'işhuk'un oğulları” olarak anılan dört kişiden de bahsedilmektedir. Şimpi'işhuk'un, Puzur-Inşuşinak'ın babasının adı olması sebebiyle söz konusu kişilerin Puzur-Inşuşinak'ın kardeşleri veya akrabaları olabilecekleri üzerinde durulmaktadır¹⁴⁴.

Özetlemek gerekirse Gudea ve Girname'nin, Ur-Nammu ile Puzur-Inşuşinak arasındaki savaşa katılıp katılmadıklarına bakılmaksızın, söz konusu savaşta Puzur-Inşuşinak'ın mağlubiyete uğratıldığına kesin gözüyle bakılabilir. Puzur-Inşuşinak'ın yenilmesiyle Awan Hanedanlığı da ortadan kalkmış, bir yer adı olarak Awan gitgide önemini yitirmeye başlamıştır¹⁴⁵. Çünkü bu dönemden sonra İbbi-Sîn'in bir yıl adı¹⁴⁶ hariç, Mezopotamya kaynaklarında Awan'dan bahsedilmemektedir.

Ur-Nammu döneminden itibaren Susa, Ur Devleti'nin egemenliği altına girmiştir¹⁴⁷. Ur-Nammu'nun bölgedeki hâkimiyet sahası tam olarak aydınlatılamasa da ardılı ve aynı zamanda oğlu olan Şulgi döneminin hem yazılı kaynakları hem de arkeolojik verileri Susa ve çevresindeki toprakların Ur Devleti'nin kontrolü altında olduğunu göstermektedir¹⁴⁸. Susa dışında kalan bölgeler ise Şimaški'nin egemenliğinde kalmıştır. Bu durum III. Ur Hanedanlığı'nın son kralı olan İbbi-Sîn'in, Şimaški hanedanlığının altıncı kralı olan Kindattu tarafından esir alınarak Anşan'a götürülmesine kadar sürmüştür¹⁴⁹.

Sonuç

Yaklaşık olarak MÖ 3. binyıl dolaylarında İran'ın güneybatısında ortaya çıkan Elam, kültürel ve siyasi olarak Eski Yakındoğu uygarlıkları arasında kendine yer edinmeyi başarmıştır. Söz konusu dönemde Elam'daki yazılı belgelerin eksikliği, Elam'ın erken tarihinin öğrenilmesinde karşımıza çıkan en büyük problemdir. Elam'ın batıdan Mezopotamya'ya komşu olması ile

¹⁴¹ Steinkeller, 1988: 52-53; Potts, 2012: 41; Potts, 2016: 117; Steinkeller, 2013a: 298-299; Steinkeller, 2018: 192.

¹⁴² Steinkeller, 2013a: 303; Steinkeller, 2018: 192.

¹⁴³ Edzard, 1997: 35.

¹⁴⁴ Steinkeller, 1988: 53; Steinkeller, 2013a: 299-301.

¹⁴⁵ Steinkeller, 2013a: 296.

¹⁴⁶ Bk. Stepien, 2009: 40-41.

¹⁴⁷ Marchesi, 2013: 285-286.

¹⁴⁸ Şulgi'nin Susa'daki yazıtları için bk. Malbran-Labat, 1995: 22; Frayne, 1997: 138-139; Potts, 2016: 124-125.

¹⁴⁹ Kindattu için bk. Stolper, 1982: 47; Stolper, 1984: 20; André-Salvini, 1992: 262; Potts, 2016: 137; Steinkeller, 2018: 196.

neredeysel tarihin başlangıcından itibaren iki bölge arasında yaşanan siyasi temasların bölgede hüküm süren Sümer ve Akad gibi uygarlıklar tarafından kayıt altına alınması, Elam tarihinin erken dönemlerinin öğrenilmesi açısından büyük önem arz etmektedir.

MÖ 3. binyılın başlarından itibaren Mezopotamya'da Sümer kent devletlerinin ortaya çıkmasıyla, Elam'da da eşzamanlı olarak Awan gibi siyasi güçler oluşmaya başlamıştır. Yazılı kaynaklardan, Elam ve Mezopotamya arasındaki siyasi ilişkilerin bu dönemden itibaren başladığı anlaşılmaktadır. Söz konusu dönemin kaynakları iki tarafın da son derece saldırgan bir tavır sergilediğini göstermektedir. Bu saldırılar, genellikle yağma amaçlı saldırılar olmuştur. Örneğin Elam adının ilk kez geçtiği Enmebaragesi'nin Elam ülkesine saldırarak bölgeyi yağmalamasından bahseden metin ile Elamlıların Lagaş kentini yağmalamasından bahseden, Enetarzi'ye yazılan mektup şüphesiz bu tür saldırıların tek örnekleri değillerdi. Bununla birlikte Elam'ın zaman zaman Mezopotamya kentleri üzerinde hegemonya sağladığı anlaşılmaktadır. Tarihsel olarak güvenilirliği her ne kadar tartışmalı olsa da Sümer Kral Listesi'nde Awan'ın üç kralına toplamda 365 yıllık bir hükümdarlık süresinin verilmesi bunun en önemli kanıtıdır.

MÖ 24. yüzyılın ortalarında Mezopotamya'ya Samilerin egemen olması ve Sümerlerden farklı olarak Akad gibi merkezi siyasi yapıya sahip emperyal bir devletin ortaya çıkmasıyla, Elam daha çok savunmada olan taraf olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde Elam, Sargon'dan başlayarak Akad'ın yoğun saldırılarına maruz kalmıştır. Elam'ın baş düşmanı olan bu güç, sadece yağma amaçlı saldırılar düzenlememiş, dahası Elam'ı kendi siyasi nüfuzu altına almak gibi bir amaç doğrultusunda hareket etmiştir. Elamlılar ise zaman zaman Akad krallarına boyun eğerek Akad'ın bölgedeki egemenliğini kabul etmişlerdir. Ancak Akad'ın Elam'daki egemenlik alanı tam olarak aydınlatılamamıştır. Bu dönemde kesin olan tek şey Susa'nın da yer aldığı Susiana bölgesinin hem kültürel hem de siyasi olarak Akad'ın etkisi altında olduğudur. Diğer yandan Elam, Akad saldırıları karşısında zayıf düşse de tamamen ortadan kalkmamıştır. Elam'da hüküm süren Awan Hanedanlığı'nın kralları, Akad'ın saldırılarından korunmak için dağlık alanlara çekilerek siyasi nüfuzlarını korumayı başaramışlardır. Dönemin kaynaklarından anlaşıldığı kadarıyla bu krallar farklı siyasi güçlerle (Marhaşi, Zařara, Gupin, Meluħħa) ittifaklar kurarak Akad egemenliğine karşı koymaya çalışmışlardır. Akad'ın güçlü olduğu Sargon, Rimuş, Maniřtiřu ve Naram-Sin dönemlerinde Elamlıların başarı sağladıkları söylenemez. Ancak çöküş sürecine girdiği şar-Kali-şarri döneminde Akad'ın bölgedeki siyasi nüfuzu kırılmıştır. Akad'ın yıkılışıyla Mezopotamya'yı Gutilerin istila etmesi ise Elam'ın yararına olmuştur. Gutilerin oluşturduğu istikrarsız durumdan faydalanan Awan'ın son kralı Puzur-Inşuşinak önceden Akad'ın egemenliğinde olan Susiana bölgesini de kontrolü altına alarak Elam'da siyasi bir birlik sağlamıştır. Ne var ki Puzur-Inşuşinak'ın sağladığı siyasi birlik uzun sürmemiş, Gutilerin Mezopotamya'dan çıkarılmasıyla oluşan yeni düzende III. Ur Hanedanlığı'nın kurucusu Ur-Nammu, Puzur-Inşuşinak'ı yenilgiye uğratmış ve böylelikle Awan Hanedanlığı ortadan kalkmıştır.

Kaynakça

- ABDI, K., 2017. "The Elamite Kingdom", *King of The Seven Climes: Ancient Iran Series*, vol 4, Ed.: T. Daryae, BRILL, Oxford, ss. 7-38.
- ALİMİRZAYEV, A., 2019. "O Vremeni Provleniya Avanskogo Tsarya Kutik-Inshushinak", *Problemy istorii, filologii, kul'tury*, 3, ss. 20-32.
- ÁLVAREZ-MON, J., 2012. "Elam: Iran's First Empire", *A Companion to The Archaeology of The Ancient Near East*, vol 1, Ed.: D. T. Potts, Wiley-Blackwell, Oxford, ss. 740-757.
- ÁLVAREZ-MON, J., 2020. *The Art Of Elam CA. 4200-525 BC*. Routledge, London.
- AMIET, P., 1966. *Elam*, Archée, Auvers-sur-Oise.
- AMIET, P., 2005. "Les sceaux de l'administration princière de Suse à l'époque d'Agadé", *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale*, 55, ss. 1-12.
- ANDRÉ, B. – SALVINI, M., 1989. "Réflexions sur Puzur-Insusinak", *IrAnt*, 24, ss. 53-72.
- ANDRÉ-SALVINI, B., 1992. "Historical, Economic and Lecal Texts", *The Royal City of Susa: Ancient Near Eastern Treasures in the Louvre*, Ed.: P.O. Harper- J. Aruz – F. Tallon, New York, ss. 261-263.
- BAHRANI, Z., 1992. "Statue of Eshpum", *The Royal City of Susa: Ancient Near Eastern Treasures in the Louvre*, Ed.: P.O. Harper – J. Aruz – F. Tallon, New York, ss. 86-87.
- BOEHMER, R. M., 1966. "Die Datierung des Puzur/Kutik-Inšušinak und einige sich daraus ergebende Konsequenzen", *Orientalia, NOVA SERIES*, 35/4, ss. 345-376.
- BOEHMER, R. M., 1967. "Zur Datierung des Epirmupi", *ZA*, 58, ss. 302-310.
- BRYCE, T., 2009. *The Peoples and Places of Ancient Western Asia*, Routledge, New York.
- CAMERON, G. G., 1936. *History Of Early Iran*, The University Of Chicago Press, Chicago.
- CARTER, E., 1984. "Archaeology", Matthew W. Stolper – Elizabeth Carter, *Elam: Surveys Political, History and Archaeology*, Near Eastern Studies 25, University of California Press, California, ss. 103-313
- ÇEÇEN, S., 2020. "Akad İmparatorluğu", *Eski Mezopotamya'nun Siyasi Tarihi*, Ed.: L. G. Gökçek – E. Yıldırım – O. Pekşen, Değişim Yayınları, İstanbul, ss. 33-50.
- DAHL, J. L., 2018. "Writing in Elam", *The Elamite World*, Ed.: J. Álvarez-Mon- Y. Wicks, Routledge, Oxford, ss. 464-480.
- DE GRAEF, K., 2013. "The Use Of Akkadian In Iran", *The Oxford Handbook Of Ancient Iran*, Ed.: D.T. Potts, Oxford Univesity Press, Oxford, ss. 264-282.
- DESSET, F. – SHAHSAVARI, M. – VIDALE, M., 2021. "The Marḥaṣean Two-Faced 'GOD': New Insights into the Iconographic and Religious

Landscapes of the Halil Rud Valley Civilization and Third Millennium BCE Southeastern Iran”, *Journal of Sistan and Baluchistan Studies*, 1/1, ss. 49-85.

- DESSET, F., 2016. “Proto-Elamite Writing in Iran”, *Archéo-Nil*, 26, ss. 57-105.
- DESSET, F., 2018. “Linear Elamite writing”, *The Elamite World*, Ed.: J. Álvarez-Mon – Y. Wicks, Münster: Oxford, ss. 464-481.
- EDZARD, D. O., 1997. *Gudea and His Dynasty*, RIME, 3/1, Toronto University Press, Toronto.
- FOSTER, B. R., 2016. *The Age Of Agade*, Routledge, New York.
- FRAYNE, D. R., 1993. *Sargonic and Gutian Periods (2334-2113 BC)*, RIME, 2, Toronto University Press, Toronto.
- FRAYNE, D. R., 1997. *Ur III Period (2112-2004 BC)*, RIME, 3/2, Toronto University Press, Toronto.
- FRAYNE, D. R., 1998. *Presargonic Period (2700–2350 BC)*, RIME, 1, Toronto University Press, Toronto.
- FRAYNE, D. R., 2008. “The Zagros Campaigns of the Ur III Kings”, *The Canadian Society for Mesopotamian Studies Journal*, 3, ss. 33-57.
- GLASSNER, J. J., 1996. “Les dynasties d’Awan et de Simaški”, *NABU*, 34, ss. 25-29.
- GLASSNER, J. J., 2018. “Writing in Elam”, *The Elamite World*, Ed.: J. Álvarez-Mon- Y. Wicks, Oxford: Routledge, Oxford, ss. 450-464.
- GÖKÇEK, L. G., 2020. “Kent Devletlerinin Ortaya Çıkışı ve Erken Sülaleler Dönemi”, *Eski Mezopotamya’nın Siyasi Tarihi*, Ed.: L. G. Gökçek – E. Yıldırım – O. Pekşen, Değişim Yayınları, İstanbul, ss. 9-32.
- HANSMAN, J., 1972. “Elamites, Achaemenians and Anshan”, *IRAN*, 10/1, ss. 101-125.
- HINZ, W., 1967. “Elams Vertrag mit Narām-Sin von Akkade”, *ZA*, 58, ss. 66-96.
- HINZ, W., 1971. “Persia c. 2400-1800 B.C”, *CAH.*, vol. 1 Part. 2, Ed.: I. E. S. Edwards – C. J. Gadd – N. G. L. Hammond, Cambridge University Press, Cambridge, ss. 644-681.
- HINZ, W., 1972. *The Lost of Elam*, Trans.: J. Barnes- Sidgwick- Jakson, London.
- HUSSEIN, A. M. – HAMZA, H. A. – THAHER, A. K. – KADHUM, S. J. – HASHEM, M. – TAHA, H. M. – ALTAWHEEL, M. R. – HICKMAN, B. S., 2010. “Tell Abu Sheeja/Ancient Pašime”, *Akkadica*, 131, ss. 47-103.
- JACOBSEN, T., 1939. *The Sumerian King List* (Assyriological Studies no. 11), The University Of Chicago Press, Chicago.
- KÖNIG, F. W., 1965. *Die elamischen Königsinschriften*, Archiv für Orientforschung, Beiheft 16, Selbstverlag des Herausgebers, Graz.

- KRAMER, S. N., 2016. *Sümerler*, Çev.: Özcan Buze, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul.
- LAMBERT, M., 1979. “Le prince de Suse Ilish-mani, et l’Elam de Naram-Sin à Ibisin”, *Journal Asiatique*, 267, ss. 11-40.
- MALBRAN-LABAT, F., 1995. *Les inscriptions royales de Suse: Briques de l’époque paléo-élamite à l’Empire néo-élamite*, Editions de la Réunion des musées nationax, Paris.
- MARCHESI, G., 2013. “Ur-Nammâ(k)’s Conquest of Susa”, *Susa and Elam*, Ed.: K. De Graef – J. Tavernier, BRILL, Leiden, ss. 285-293.
- MICHALOWSKI, P., 2011. *The Correspondence of the Kings of Ur: An Epistolary History of an Ancient Mesopotamian Kingdom*, (Mesopotamian Civilizations 15), Eisenbrauns, Winona Lake.
- MICHALOWSKI, P., 2020. “The Kingdom of Akkad in Contact with the World”, *The Oxford History of the Ancient Near East, I: From the Beginnings to Old Kingdom Egypt and the Dynasty of Akkad*, Ed.: K. Radner – N. Moeller – D. T. Potts, Oxford University Press, New York, ss. 686-764.
- NASRABADI, B. M., (2004). “Elam: Archaeology and History”, *Persiens Antike Pracht*, Ed.: Th. Stöllner, Bochum, ss. 294-309.
- NOEGEL, S. B., 1993. “Fictional Sumerian Autobiographies”, *JAGNES*, 4/2, ss. 46-55.
- PEKŞEN, O., 2016. “Eski Mezopotamya’daki Savaşlarda Tanrıların Rolü”, *Journal of History Studies* 8/2, ss. 55-68.
- PEKŞEN, O., 2020a. “Eski Mezopotamya’da Gutiler ve III. Ur Hanedanlığı Dönemleri”, *Eski Mezopotamya’nın Siyasi Tarihi*, Ed.: L. G. Gökçek – E. Yıldırım – O. Pekşen, Değişim Yayınları, İstanbul, ss. 51-74.
- PEKŞEN, O., 2020b. “Eskiçağ Önasya Tarihinde Gutiler”, *Turkish Studies - History*, 15/1, ss. 245-259.
- POTTS, D. T., 2012. “The Elamites”, *The Oxford Handbook of Iranian History*, Ed.: T. Daryae, Oxford University Press, New York, ss. 37-57.
- POTTS, D. T., 2016. *The Archaeology of Elam: Formation And Transformation of an Ancient Iranian State*, Cambridge University Press, New York.
- PRENTICE, R., 2010. *The Exchange of Pre-Sargonic Lagash*, Ugarit-Verlag, Münster.
- QUINTANA, E., 1996. “Elam= halhatamti= high land”, *NABU*, 2, ss. 43.
- ROACH, K. J., 2008. *The Elamite Cylinder Seal Corpus, c. 3500-1000 BC*, Doctoral dissertation, The University of Sydney, Australia.
- SCHEIL, V., 1908. *Textes Élamites-Sémitiques*, Quatrième Série, Délégation en Perse, Mémoires X, Paris.
- SCHEIL, V., 1911. *Textes Élamites- Anzanites*, Quatrième Série, Délégation en Perse, Mémoires XI, Paris.

- SCHEIL, V., 1913. *Textes Élamites- Sémitiques*, Cinquième Série, Mémoires de la Mission archéologique de Susiane XIV, Paris.
- SCHEIL, V., 1931. “Dynasties élamites d’Awan et de Simaš”, *Revue d’Assyriologie et d’archéologie orientale*, 28/1, ss. 1-8.
- SELZ, G. J., 1991. “Elam und Sumer-Skizze Einer Nachbarschaft nach inschriftlichen Quellen der vorsargonischen Zeit”, *Actes de la XXXVIème Rencontre Assyriologique Internationale*, Gand, 10-14 Julliet 1989, ss. 27-43.
- STEINKELLER, P., 1982. “The Question of Marḥaši: A Contribution to the Historical Geography of Iran in the Third Millennium B.C”, *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, 72/2, ss. 237-265.
- STEINKELLER, P., 1988. “The Date of Gudea and His Dynasty”, *Journal of Coneiform Studies*, 40/1, ss. 47-53.
- STEINKELLER, P., 2013a. “Puzur-Inshushinak at Susa: A Pivotal Episode of Early Elamite History Reconsidered”, *Susa and Elam*, Ed.: K. De Graef- J. Tavernier, Leiden, BRILL, ss. 293-319.
- STEINKELLER, P., 2013b. “Trade Routes and Commercial Networks in the Persian Gulf during the Third Millennium BC”, *Collection of Papers Presented to the Third International Biennial Conference of the Persian Gulf (History, Culture and Civilization)*, Ed.: C. Faize, University of Tehran Press, Tehran, ss. 413-431.
- STEINKELLER, P., 2014. “One the Dynasty of Šimaški: Twenty Years (or so) After”, *Extraction and Control: Studies in Honor of Matthew W. Stolper*, *Studies in Ancient Oriental Civilization* 68, Ed.: by M. Kozuh – W. F. M. Henkelman – Ch. E. Jones – Ch. Woods, The Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago, ss. 287-296.
- STEINKELLER, P., 2018. “The Birth of Elam in History”, *The Elamite World*, Ed.: J. Álvarez-Mon – Y. Wicks, Routledge, Oxford, ss. 177-203.
- STEPIEN, M., 2009. *From the History of State System in Mesopotamia — The Kingdom of the Third Dynasty of Ur*, Akme Studia Historica, 3, Warszawa.
- STOLPER, M. W., 1982. “On the Dynasty of Šimaški and the Early Sukkalmahs”, *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie*, 72/2, ss. 42-67
- STOLPER, M. W., 1984. “Political History”, M. W., Stolper – E. Carter, *Elam: Surveys Political, History and Archaeology*, Near Eastern Studies, 25, University of California Press, California, ss. 3-100.
- STOLPER, M. W., 1987. “AWAN”, *Encyclopaedia Iranica*, <https://www.iranicaonline.org/articles/awan-name-of-a-place-in-ancient-western-iran-the-nominal-dynastic-seat-of-elamite-rulers-in-the-late-third-millennium-b>, (son güncelleme 18.08.2011)
- THUREAU-DANGIN, F., 1907. “Une Incursion Élamite en Territoire Sumérien: A l’Époque Présargonique”, *Revue d’Assyriologie et d’archéologie orientale*, 6/4, ss. 139-142.

- VALLAT, F., 1985. “Éléments de géographie élamite (résumé)”, *Paléorient*, 11/2, ss. 49–54.
- VALLAT, F., 1993. *Les noms géographiques des sources suso-élamites*, Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes, 11, Wiesbaden.
- VALLAT, F., 1999. “Les adversaires «élamites» de Sargon et de Rimuş”, *NABU*, 2, ss. 25-26.